

Mezey Barna¹

A büntetés-végrehajtás őrszemélyzetének polgári kori kezdetei

Szabó Miklós akadémikus emlékének ajánlom ezt az írást.

Az 1843. évi büntető javaslatok börtönügyi plánumának nyolcadik (H) szakasza a „szolgálatbéli személyzetről” a korábbi gyakorlathoz képest jelentős változásokat érzékeltetett a szabadságvesztés-büntetés felfogásában. A tervezet az alkalmazotti állomány legalsó szintjéig definiálta a személyzet feladatait, az igazgatótól a belső örökön keresztül a raktári és írnokházi szolgáláig, a kapusig, a női felügyelőségédekig. Ez a tagolás részben a munkamegosztás újragondolását, részben pedig az újabb feladatok megjelenésének telepítését jelezte.² Az 1843. évi törvényjavaslat világos szakítás volt a múlttal. A személyzetet illetően a tervezet gondozói egyértelmű különbséget tettek belső és külső őrzés között. A belső örök körét a kodifikátorok immáron nyilvánvalóan leválasztották a hadsereg révén biztosított ún. külső őrségről. Ez új lehetőségeket nyitott az őrszemélyzet képzettségét és felvételét illető kritériumok megfogalmazása előtt. Az erős testalkat mellett megkövetelte a tervezet „a feladatok gyors teljesítésére alkalmas életkort”, egyértelmű üzenet volt az obsitosoknak és az invalidusoknak, hogy ez a pozíció már nem elsősorban katonai feladat. A korábbi kormányzati gyakorlat még egyértelműen ezt szorgalmazta, igyekezett a büntetés-végrehajtási szolgálatot kiszolgált hadastyánoknak, kiérdemesült nyugalmazott hadfíknak kínálni.³

Az új felfogás nyomban érzékelhető a tervezet idevágó követelményrendszeréből, amely a magyar nyelv ismerete mellett írni-olvasni tudást várt el (ami a korban korántsem minimálkövetelmény), továbbá jártasságot az intézet fekvése szerint a vidéken

¹ Egyetemi tanár, ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; SZE DFK Jogtörténeti Tanszék; az MTA doktora.

² Az 1840. évi V. törvénycikkely által a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető és javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány jelentése Pest 1843., C/ Harmadik rész. A börtönrendszerről. XIII. fejezet. H) Nyolczadik szakasz (a továbbiakban: *Jelentés* [1843]): C/ XIII. H) 8.) 1–5. (302–323. §)

³ MEZEY 2014.

„leginkább divatozó nyelvek” között. Előírás volt valamely mesterségnek olyan szinten bizonyítható ismerete, hogy az illető annak tanítására is képes legyen. Ezt egészítette ki a szakirodalomból is ismert elvárás: józan magatartás és erkölcsös élet (ez az iszákosok, megrótt erkölcsűek és veszekedő hajlamúak kizárását jelentette volna a felvételi körből).⁴

Az 1843. évi börtönügyi tervezet eredetileg 10, egyenként 500 fő befogadására alkalmas ún. kerületi börtön felállításával számolt, amely a súlyosabb minősítésű (másfél évnél hosszabb időtartamra elítelt) fogvatartottak befogadására szolgált volna. Az országos intézeti hálózat létesítése az akkor világszerte leginkább elfogadott, sikertörténetnek számító magányrendszer szerint történt volna, bár a hallgató rendszernek is számos híve volt a bizottságban csakúgy, mint az országgyűlésben. A büntetés 19. századra kimunkált célorientált rendszere, reszocializációs alapozása megkövetelte volna az őrszemélyzet szakmai felkészítését, alkalmassági vizsgálatát. A fogolykép korra jellemző módosulása a pusztá őrzést a jobbitás-nevelés-foglalkoztatás irányába mozdította el, amely a korábbi bánásmód lényegi megváltoztatását követelte. A civilizált világban a kínzó-fenyítő, az elíteltben törvényáthágó páriát látó, csak biztonságra törekvő fegyveres őrzés helyébe szofisztikált, szakmai alapon kimunkált, professzionális igényű kezelés lépett. Ennek első lépéseit tette (volna) meg az 1843. évi börtönügyi javaslat szerinti elgondolás elfogadásával az országgyűlés.

Mint közismert, az 1843. évi börtönügyi javaslat a büntető anyagi és a perjogi plánummal együtt elbukott, az európai hírnévre szert tett törvénytervezeteken dolgozó kodifikátorok elképzelései papíron maradtak. A magyar börtönügyi tudományosság azonban átörököltette az elképzeléseket, a szakmai gondolkodásból sem koptak ki az alapvetések. A tudomány és a praxis által ápoltt gondolatok a kiegyezést követő börtönügyi szabályozásban valósággá lettek. Addig azonban még évtizedeknek kellett eltelnüik.

Az osztrák börtönügy koncepciója

A börtönügyi igazgatás szervezése sokat elárul a hatalom büntetésfelfogásáról és a büntetés-végrehajtás politikai értelmezéséről. Különösen a modern kormányzat kialakulását követően lett üzenetértékű, hogy mely szervek feladataként definiálták a börtönügyi feladatokat, mely minisztérium(ok) hatáskörébe sorolták a büntetés-végrehajtást.

1851. január – 1853. április között, a Bach-rendszer provizórikus szakaszában „[a] büntető- és javítóintézetek, dologházak igazgatását a politikai hatóságok által

⁴ Jelentés (1843): C/ XIII. (H) 8. 4. 308. §.

felállított és az ő ellenőrzésük alatt működő szervek végezték. A politikai hatóságok főfelügyelete alatt álltak azok a dologházak és javítóintézetek is, amelyek nem voltak állami intézményeknek tekinthetők.”⁵ A katonai szervezettől különválasztott, újonnan szervezett politikai hatóságok működését hivatali utasítás szabályozta. Eszerint a politikai közigazgatás elsősorban a Belügyminisztérium irányítása alatt állt. Ennek megfelelően a politikai hatóságok intéztek minden olyan ügyet, amely a Belügyminisztérium hatáskörébe vágott. Ezek legfontosabbjai a rendészeti ügyek voltak, így ezek tették ki a politikai hatóságok működésének jó részét.⁶ A történelmi hagyományoknak megfelelően ebbe a körbe tartozott a börtönök fenntartása is. Az értelemszerű szerkezeti változásokon túl a közvetlen személyzet összetétele és feladatai változatlanok maradtak. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy az 1850-es években, a „Bach systema alatt” némi változáson mentek keresztül a hazai börtönök. „Rendszer szerinti beosztás, rend és tisztaság, jó élelmezés és a szigorú fegyelem mindenütt meg lettek honosítva; hanem csak előirt szabályok szerint lévén ezek alkotva, illetőleg az ausztriai kaptafára húzva, semmi legkisebb gyakorlati új eszme nem valósíttatott.”⁷ Arra nem volt központi akarat, hogy a börtönrendszert elvi alapon átalakítsák, s a megyékben a börtönöket közvetlenül kezelő törvényszéki elnököknek sem állt érdekükben a reformok kezdeményezése. Az élelmezés, a tisztaság és a biztonság megőrzését tekintették feladatuknak. A hagyományos magyar tömlőrendszer vonatkozásában még ez is jelentős előrelépésnek számított.

Két tényező azonban döntő változást hozott a magyar börtönügy sorsában. Az egyik a hatalmi ágak elválasztását célzó Bach-koncepció részleges megvalósulása, a másik a birodalmi jogrendezés napirendre kerülése volt. I. Ferenc József még 1849. július 4-én teljhatalmú császári biztossá nevezte ki Karl von Geringer bárót, aki feladatául kapta Magyarország polgári közigazgatási szervezetének kialakítását. (Magyarországra nézve ekkor a Windischgrätz által meghirdetett katonai statárium volt érvényes.) Az új közigazgatási rendszer kidolgozásában oroszlánrésze volt a május 17-én belügyminiszterré tett Alexander Bachnak és (1851. január 23-án történt lemondásáig) Von Schmerling igazságügy-miniszternek. Az államapparátus átszervezése a katonai és polgári kormányzó, Albrecht főherceg megbízásával vette kezdetét, aki mellé az uralkodó 1853. január 20-án általános helyettesként Parrot tábornagyot, a polgári osztály vezetőjének pedig Hauer István bárót nevezte ki. A helytartósági osztályok hivatalosan 1853. május 1-jétől működtek. Az osztályok feladatává tették az új megyei és szolgabírói

⁵ SASHEGYI 1965: 46.

⁶ SASHEGYI 1965: 44–45.

⁷ TÓTH 1874: 12.

hatóságok szervezését. A megyei hatóságok augusztus 1-jével léptek be az új működési rendbe. A legnagyobb problémát a szolgabírói hivatalok átszervezése jelentette, amely egyszerre jelentette a területi beosztás revízióját és a hivatali közegek nagyszámú cseréjét. Az átalakítás lezárásával jöhetett szóba az ostrom-állapot megszüntetése, amelyre 1854. május 1-jével került sor.

Az új berendezkedés keretében a Bach-féle ún. provizórium idején hajtották végre – Bach és Schmerling tervei szerint – a közigazgatás és a jogszolgáltatás szétválasztását.⁸ Az átalakítást a birodalmi alkotmány szellemében képzelték el, amely a politikai hatóságok helyzetét Magyarországon alapvetően változtatta meg. Az ősi nemesi és vármegyei jog, a törvénykezés szervesen összefüggött a korábbi rendi közigazgatással, így aligha véletlen, hogy a helyi hatóságok fölvelték a harcot az ítélkezési jog elvonásával szemben. A vita lényegében érintette a börtönök ügyét, hiszen a büntető joghatóságot kísérő büntetés-végrehajtás hovatartozása többé-kevésbé meghatározta a börtönök jellegét is. Ameddig a fogházak felett a hagyományos értelemben vett megyei hatóságok rendelkeztek, aligha volt várható egységes büntetés-végrehajtás, nem is szólva a konzerválódott tömlőcviszonyok (és épületek) tovább éléséről. Az igazságügyi kormányzat képbe kerülése ugyanakkor jelenthette az országosan egységes végrehajtási rendet, az állami fejlesztéseket, a teoretikus szinten már bevett reformgondolatok meghonosítását, a valódi fogházjavítást. Ez is terítéken volt tehát a Bach-rendszer közigazgatási, valamint igazságügyi reformjainak realizálásakor.

Azzal az intézkedéssel szemben, amellyel a közigazgatást a tradicionálisan birtokolt bírói hatalomtól megfosztották, jelentős ellenállás bontakozott ki. Ahogyan a megyei hatóságok fogalmaztak: tekintélyüket teszik kockára a döntéssel.⁹ Sashegyi Oszkár példaként hozta Hauer István soproni miniszteri biztos 1850. március 4-i felterjesztését, amelyet báró Karl von Geringer helytartóhoz intézett, s amelyben részletezte aggályait. Jelezte, hogy „hatalmas megrázkódtatásnak teszik ki az egész államapparátust”.¹⁰ Szerinte

„a magyarok számára az ősi intézmények erejénél fogva annyira magától értőddővé vált a bírói hatalom és a közigazgatási működés összekapcsolása, hogy a politikai közegek csak ezáltal biztosíthattak érvényt rendeleteiknek. Ha őket a büntetőbírói hatalomtól megfosztják, megszűnik az, ami irántuk eddig tiszteletet vagy legalábbis félelmet ébresztett.”¹¹

⁸ BERZEVICZY 1922: 226.

⁹ SASHEGYI 1965: 54.

¹⁰ SASHEGYI 1965: 54.

¹¹ SASHEGYI 1965: 54.

Úgy tűnik, Magyarországon a megyei hivatalokban még mindig erős pozíciókat bíró nemesi réteg volt a modern kormányzati megfontolások bevezetésének egyik legnagyobb akadálya, amelyeket a szolgálatot vállaló főurak többnyire támogattak. A törvénykezés megtartása érdekében arra hivatkoztak, hogy ha a hivatalnokoknak nincsen ítélkező hatalmuk, és a jogellenes magatartást nem tudják ők maguk szankcionálni, a nép nem fogja őket respektálni. A helytartó megoldása, amelynek indítványozásával a belügyminiszterhez fordult, a bagatell büntetőjog legalább átmeneti megtartására épült. Kezdeményezte, hogy az új bírósági rendszer és törvényszéki eljárás megszilárdításáig, akár átmenetileg, de tartsák fenn az egyszerű rendőri kihágások körében a politikai hatóságok közegeinek törvénykező hatalmát.¹² Röviddel ezután eltörölték a birodalmi alkotmányt, és az új „császári alapelvek” alsó fokon már a judikatúra és az adminisztráció egyesítését célozták.¹³

A börtönügyben a Belügyminisztérium erős jelenlétét igazolta az a tény, hogy a büntetés-végrehajtási intézetek, javítóintézetek és dologházak (beleértve a nem állami intézményként működő dolog- és javítóintézeteket is) a politikai hatóságok főfelügyelete alatt álltak, az ellenőrzést általuk felállított és az ő ellenőrzésük alatt működő szervek végezték.¹⁴ A megyei hatóságoknak nem szűnt meg tehát teljesen az igazságügyre gyakorolt befolyása, a börtönök állapotának ellenőrzése továbbra is dedikáltan hatáskörükbe esett.¹⁵ Ez a helyzet nem változott meg alapvetően a későbbiekben sem, jóllehet az 1852. április 2-án kelt legfelsőbb elhatározás, amely meghatározta az Igazságügyi Minisztérium hatáskörét, a börtönügyi szabályozás ügyét már az igazságügyek körébe sorolta. Miután feladta a birodalom jogszolgáltatási szervezetének, a törvényszékek, az államügyészség s ezek alkalmazottai felügyelete, ellenőrzése alá kerültek a vizsgálati fogdák, a börtönök rendjének szabályozása. A börtönrendszer bővítésénél, új büntetés-végrehajtási intézetek létesítésénél a későbbiekben megkerülhetetlen lett.¹⁶

Az Igazságügyi Minisztérium (Justizministerium) pozícióját megerősítette az 1853. július 29-én kelt Büntető(eljárási) Törvénykönyv (Strafprozeßordnung) is, amelynek alapján a Justizministerium 1854. június 16-án kibocsátotta rendeletét a büntetőbíróságok működésének rendezéséről, a hivatali eljárás szabályairól és belső rendjéről büntetőjogi esetekben. Aligha véletlen, hogy a harmadik rész a börtönök berendezéséről és a fogvatartottak kezeléséről rendelkezett. A rendelet világosan az igazságügyi ellenőrzés alatt álló

¹² SASHEGYI 1965: 54–55.

¹³ BERZEVICZY 1922: 275, 328.

¹⁴ SASHEGYI 1965: 46.

¹⁵ BERZEVICZY 1922: 328.

¹⁶ SASHEGYI 1965: 157.

bíróságokhoz telepítette a fogházak és börtönök működésének szabályozását és a börtönök főfelügyeletét. Ennek okán az 1860. évi változásokig a magyar büntetés-végrehajtás, akár az osztrák intézetirányítási rendszerben, a belügyi és igazságügyi szervek kettős irányítása alá tartozott. (Ezt követően Magyarországon az újfent életre hívott Helytartótanácshoz irányították a börtönök ügyének kezelését.)¹⁷

Az ekkor Magyarországon felállított hat országos fegyház (Central Strafanstalt) központi irányítás alá került. A többi büntetés-végrehajtási intézet mintegy a büntetőeljárás kiegészítő elemeként az igazságügyi igazgatás felügyelete alatt állott.¹⁸ Ennek megfelelően a hatósági fogházak a császári királyi megyei törvényszékek, illetve a városi bíróságok ellenőrzése alatt voltak. Az a tény, hogy a hangsúlyok a belügyminisztertől az Igazságügyi Minisztérium felé tolódtak, és a felügyeletet a törvényszékek látták el, nagy jelentőségű változás a rendszerben: a modernizációt, a polgári jogok biztosításának lehetőségét jelképezte.

Jelentős változást jelentettek a magyar börtönügyben az osztrák berendezkedés véglegesével együtt járó kodifikációs folyamatok is. Több egyéb osztrák jogszabály mellett hatályba léptették Magyarországon is az osztrák büntető törvényt és a büntetőeljárásról szóló rendtartást.

1853-ban az osztrák kormányzat Magyarországon is hatályba léptette az osztrák Büntető Törvénykönyvet.¹⁹ Az 1852-ben kibocsátott osztrák Strafgesetz (büntető törvény) magyarországi alkalmazása a végrehajtást illetően nem várt nehézségekbe ütközött. A magyar tömlöchálózat néhány, a 40-es években még korszerűnek ítélt reformkori építkezéstől eltekintve csupán a rendi korból átöröklött tömlöcökkel rendelkezett. A többnyire néhány tucatnyi férőhelyes intézményekkel rendelkező megyei hatóságok nem tudták foganatosítani a Strafgesetz szerint kiszabott szabadságvesztés-büntetésekre szóló ítéleteket. Az osztrák szabályozás az európai tudományos és szakmai trendeknek megfelelően már a szabadságvesztés-büntetés túlnyomó alkalmazására építette büntető

¹⁷ Vö. MEGYERI 1905: 37.

¹⁸ Verordnung des Justizministeriums vom 16. Juni 1854, wirksam für alle Kronländer mit Ausnahme der Militärgrenze womit eine Instruction über die innere Amtswirksamkeit und die Geschäftsordnung der Gerichtsbehörden in strafgerichtlichen Angelegenheiten erlassen wird. In: Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich. Jahrgang 1854. LIX Stück. Ausgegeben und versendet am 8. Juli 1854. 165.

¹⁹ Kaiserliches Patent vom 27. Mai 1852, wodurch eine neue, durch die späteren Gesetze ergänzte, Ausgabe des Strafgesetzbuches über Verbrechen und schwere Polizeübertretungen vom 3. September 1803, mit Aufnahme mehrerer neuer Bestimmungen, als alleiniges Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen für den ganzen Umfang des Reiches, mit Ausnahme der Militärgrenze, kundgemacht, und vom 1. September 1852 angefangen in Wirksamkeit gesetzt wird. Artikel 1 (1852). In *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*. 494.

rendszerét. (A törvény szerint „a bűncselekmények büntetése a bűnelkövető halála vagy börtönben tartása”. A szabályozást a szabadságvesztés-büntetés [Kerkerstrafe] uralta, halálbüntetést néhány bűncselekményre vonatkozóan rendelt a jogalkotó [felségsértés, a közrend súlyos veszélyeztetése, emberölés]. Az általános büntetési nem tehát a [6 hónaptól 20 évig terjedően, illetve életfogytiglan kiszabható] szabadságvesztés-büntetés lett.)²⁰ Az új törvénnyel előtérbe került a büntetés-végrehajtási infrastruktúra problémája is. A Strafgesetz praxisa ugyanis világossá tette, hogy Magyarország nem rendelkezett olyan büntetőintézetekkel, amelyek képesek lettek volna az új büntetőpolitika realizálására. A bécsi igazságügyi kormányzatnak szembesülnie kellett azzal a ténnyel, hogy nincsen hol végrehajtani a szabadságvesztésre szóló ítéleteket. Kénytelen volt tehát legalább részben pótolni az évtizedek óta elmulasztott fejlesztést. E kényszerhelyzet eredményezte a magyar központi fegyintézeti hálózat életre hívását.

Az igazságügyi tárca tűzoltásba kezdett: három év leforgása alatt megteremtette a magyar országos fegyintézeti hálózat több elemében még napjainkban is meghatározó alapjait. 1854 és 1857 között megnyitották az illavai, a váci, a munkácsi, a lipótvári, a márianosztrai és a nagyenyedi intézetet, a szamosújvári tartományi fogházat pedig az országos intézetek közé emelték. A gyors munkának sajátos következménye lett. Az eredetileg különféle egyéb célú épületekbe telepített büntetés-végrehajtási intézetek építészeti korszerűségét minimalizálták az egykori várfalak, a kastély- és zárdáépületek, a nevelőintézeti funkciók kiszolgáltatására alkalmas építészeti terek. A totális intézmények cserélhetőségéről vallott álláspont utóbb súlyos problémát jelentett a rendszerszerű fejlesztések során, de ez az 50-es évek intézeti szükségének szorításában még érdektelen volt.

Az mindenesetre egyértelmű volt, hogy az új alapítások, a nagy fegyenclétszámok, a kormányzati feladatként jelentkező fegyintézeti hálózat biztosítása megokolta az őrszemélyzet toborzásának, összetételének, szakmai követelményeinek átgondolását. Ezt természetesen a fennálló osztrák börtönügyi gyakorlat befolyásolta. A fogházak a korábbi osztrák gyakorlatnak megfelelően²¹ a bíróságokhoz kötődtek.²² A bírósági fogházakban foganatosítandó végrehajtásról, a belső hivatali rendről, a gazdasági ügyintézésről, a fogházak berendezéséről, a foglyok kezeléséről a Justizministerium rendelkezett a büntetőbíróságok hivatali

²⁰ Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen. Erster Theil. Von den Verbrechen. Zweites Hauptstück. Von Bestrafung der Verbrechen überhaupt. §. 14. Grade der Kerkerstrafe a) nach der Strenge. RGBl 1852. S. 497.

²¹ Kaiserliche Verordnung vom 26 Juni 1849. wodurch die Organisation der Gerichte in dem Kronenlande Oesterreich unter der Enns genehmigt wird. RGBl. 1849. Nr. 286.

²² Kaiserliche Verordnung vom 26 Juni 1849. D/ §. 15.

működéséről és gazdasági rendjéről kiadott rendelet harmadik részében.²³ A rendelet nem tekinthető sem hárszabálynak, sem börtönrendtartásnak, csupán a szervezeti kérdések és a hivatali viszonyok tisztázását segítő rendelkezésnek. A börtönügyet a börtönmester és a felügyelők (börtönőrök) hivatali és szolgálati kötelezettségeinek oldaláról közelítette meg, a rabok kezeléséről alig ejtett szót. Rendelkezett a miniszter (biztonsági megfontolásokból) a börtönök építési viszonyairól.²⁴ A rendeletben a legnagyobb részt a börtönszemélyzet feladatainak pontosítása foglalta el. Egyfelől igazgatási kérdések érdemelték ki a szövegezők figyelmét, mint a börtönőrök alárendeltsége a börtönmesternek, a bírósági elnök legfőbb felügyeleti és ellenőrzési joga.²⁵ Másfelől a személyzet teendőiről rendelkezett hosszan a miniszter. Az 1849. évi június 26-i császári rendelet értelmében egy Landesgericht (tartományi bíróság) szervezetéhez tartozó Criminalgefängnis (bűnügyi büntetőintézet) személyzetét 1 fogházfelügyelő, 1 fogházi írnok, 1 segédőr, 1 gondnok, 1 ellenőr és 1 kancellista tette ki. Továbbá 2 gyakornok, 1 hivatalszolga, első és másod orvos, első és másodkirurgus, 1 bábaasszony, 2 lelkész, 35 börtönőr és 8 háziszolga alkotta.²⁶ Az igazságügyi miniszter rendeletében részletes szabályozás tárgya lett a börtönszemélyzet feladatainak részeként az őrzés, az átvétel, a jegyzőkönyvek készítése minden lehető alkalommal, a motozás, a személyleírások készítése, az orvosi vizsgálat, a börtönök megjelölése, a felügyelő személyzet magatartására vonatkozó előírások (mint titoktartási kötelezettség), a tisztaság fenntartása, a folyamodványok, panaszok, kérvények átvétele, a láncra verésnél követendő eljárás, a börtön átvizsgálása, a foglyok közötti együttműködés megakadályozása, a teendők megkísérelt vagy eredményes szökés esetén, az előkészületek a szabadlábra helyezéshez, a szakmai oktatás, a felügyelők fenytése.²⁷ A rendeletet olvasva egyértelmű az átgondolt személyzeti struktúrára törekvés, a szükséges szak-képzettség biztosítása, a megfelelő felügyelői, őri állomány kialakítása.

A magyar szakírók szerint azonban az osztrák minta kevésbé érvényesült a magyar börtönügyben. Az új létesítésekről utóbb Bozoky Alajos sommás véleményében így írt: „Az e korszakbéli fogházak és börtönök [...] semmi egyebek, mint minden rendszer nélkül pusztán elrettentés céljából épített és kezelt, a fegyencek javítására igen alkalmatlan, ellenben azok erkölcsi elsatnyulását igen nagy mértékben előmozdító

²³ Verordnung des Justizministeriums vom 16. Juni 1854. womit eine Instruction über die innere Amtswirksamkeit und die Geschäftsordnung der Gerichtsbehörden in Strafgerichtlichen Angelegenheiten erlassen wird. RGBl. 1854. Nr. 165.

²⁴ Verordnung vom 16. Juni, 1854. §. 43–44.

²⁵ Verordnung vom 16. Juni, 1854. §. 46., 98.

²⁶ Kaiserliche Verordnung vom 26 Juni 1849. E/

²⁷ Verordnung vom 16. Juni, 1854. §. 45., 47–49., 51–82., 88–89.

tömlöcök [...]”²⁸ Szöllősy Oszkár se volt sokkal jobb véleménnyel erről a korszakról. Szerinte bár az így keletkezett intézetek mindegyikében rendet, tisztaságot és fegyelmet teremtett a kormányzat, „azonban a higiénikus viszonyok többnyire kedvezőtlenek voltak az új intézetekben is, az élelmezés silány, a rabmunka kapzsi vállalkozók kezében, a tanítás fogyatékos és a közös elzárás folytán a kontágium veszélye állandó”.²⁹

Az 1860-ban esett alkotmányos változások eredményeképpen, mint említettük, a börtönügy a Helytartótanács hatáskörébe került. Ez a tény egy évtizedre gátat vetett a börtönügy egységesítésének, hiszen a rendi praxisnak megfelelően a tömlöcügy vármegyei funkció maradt, a fegyházak a Helytartótanács hatáskörébe kerültek. (A kiegyezést követően a börtönügy rendezéséig a tömlöcök a Belügy-minisztérium örökségéhez tartoztak, az egységes fegyházügy pedig az Igazságügyi Minisztérium reszortjába soroltatott.)

Változások a provizórium börtönügyében

A börtönügy szakembere keseredetten jelezte, hogy bármilyen diadalittas örömmel deklarálta is az Országbírói Értekezlet visszatérését a régi magyar joghoz, ez a büntetés-végrehajtásban egyértelműen leépülést okozott. Tóth Mór felindultan összegezte, hogy: „Midőn a 60-as években a törvényhatóságok, s később a provisorius tisztviselők átvették a börtönök kezelését: a tett javítások újólá rohamosan indultak hanyatlásnak, s ezen hanyatlás fokozatosan következett be egész a legújabb rendezésig, az 1872-ik évig.”³⁰ Ő úgy látta, hogy az önkényuralom 10 éve alatt behozott változások is nagy haladást jelentettek a megyei tömlöcrendszer rendi modelljéhez képest, amit ismét lerombolni látszott a visszatérés a régi magyar praxishoz.³¹ A megyei börtönök fölötti felügyelet és szabályozás, azok igazgatása a megyei törvényszékektől a főispánokhoz, ezek távollétében az első alispánokhoz került. Az 1864. évi január 14-én kelt 90061. sz. helytartótanácsai intézkedés értelmében a megyei törvényszékek a börtönt érintő kérdésekkel és az esetleg megtapasztalt hiányosságok felszámolását célzó észrevételeikkel a közigazgatási ügyek vezetésével megbízott megyei főtisztviselőhöz fordulhattak.³² Ennek eredményeképpen az ismét a megyei szintre került börtönügyben helyi gyakorlatok, különböző szokások és eljárások uralkodtak,

²⁸ BOZÓKY 1867: 152.

²⁹ SZÖLLŐSY 1935: 41.

³⁰ TÓTH 1874: 12.

³¹ TÓTH 1874: 12.

³² BOZÓKY 1867: 153.

visszatért a börtönügybe a tömlöcrendszerű gondolkodás. Ezt észlelve a Helytartótanács az egységesítés érdekében ugyan rendeleteket bocsátott ki a megyékre,³³ ezek azonban – ahogyan Bozóky fogalmazott – „a Reichsgesetzblatt-ban annak idejében közzé tett »törvények« pusztá fordításán túl nem mentek”.³⁴ Bár, mint írja, tagadhatatlan, hogy „azok lelkiismeretes végrehajtása ideiglen legalább némi haszonnal bírhatandott”.³⁵

A Helytartótanács láthatóan nem kívánt a kérdésben határozott álláspontot képviselni, miután a börtönügy erős szövedékkal kötődött a vármegyei hatáskörökhöz, amelyeket megbolygatni éppen ekkor, az önkormányzatok helyreállítását követően aligha lehetett kívánatos. Egyébként is volt dolga elég a központi fegyintézetek irányításával és felügyeletével, berendezésével, amelyek alig néhány esztendőnyi osztrák börtönügyi igazgatás után átkerültek a Helytartótanács hatáskörébe. (A fegyintézetek 1867. március hó 10-ig közvetlenül a Magyar Királyi Helytartótanács felügyelete alatt maradtak, amikor is az Igazságügyi Minisztérium felügyelete alá rendeltettek.)³⁶ A magyar börtönügy tehát ismét élesen kettéhasadt. A vármegyei és városi börtönhálózat visszatért tradicionális tömlöcstátuszához a visszaállított hatóságok irányítása alatt; az osztrák kormányzat alatt életre hívott központi fegyintézetek pedig a Helytartótanács központi hatáskörében maradtak. Mindkét zóna esetében a korábbi osztrák szabályozás élt tovább, várva a majdani reformok korát. E kettősség rányomta bélyegét az őrszemélyzet történetére is.

Az 1863-ban készített helytartótanácsi táblázatos összesítés adatai alapján Erdélyt, Horvátországot és Dalmáciát nem számítva országosan (országos intézetekben és törvényhatósági fogházakban) a felügyelői néven összefoglalt belső őrszemélyzet összlétszáma 1643 volt, amelyből az országos fegyintézetek felügyelői állománya 331 fő volt.³⁷ Ugyanez 1865-ben 1557 és 270.³⁸ Önmagában nem tűnik soknak, ekkora létszám szakmai felkészítése nem jelenthetett volna nagy gondot egy jól szervezett, központilag irányított rendszerben. A magyar börtönügyről azonban sok mindent el lehetett mondani, ezt azonban aligha.

A helyi hatóságok visszatértek a régi üzemeltetési rendszerhez, a tömlőcigazgatás bevált modelljéhez, a központi fegyintézetek rendszere pedig az osztrákok által intézményesített megoldásokat vitte tovább.

³³ A Helytartótanács 20.172. sz. alatt 1863. július 10-én kelt rendelete a hatósági fogházak szervezéséről. A börtönök szerkezete és a foglyokkali bánásmód iránt, 14–16. In MEGYERI 1905: 38.

³⁴ BOZÓKY 1867: 153.

³⁵ BOZÓKY 1867: 153.

³⁶ BOZÓKY 1867: 163.

³⁷ Fogházak és vizsgálati tömlöczök az 1863. évben. In MEGYERI 1905: 63.

³⁸ Fogházak és vizsgálati tömlöczök az 1865. évben. In MEGYERI 1905: 68.

A vármegyei rendszerben szabály szerint a börtönök általános felügyelete a megyei, a tiszti ügyészek és főszolgabírók hatáskörébe tartozott, a közvetlen ellenőrzést és irányítást a várnagyok és a tömlőctartók végezték, a rabok őrzése pedig a hajdúkra hárult.³⁹ Tóth Mór összefoglalásában illusztrálja azt az igazgatási struktúrát és személyzetet, amely visszatért a börtönügybe az 1860. évi fordulat után. A törvényhatósági börtönök feletti névleges főfelügyelet a másodalispánok hatáskörébe tartozott, ez azonban többnyire kimerült a negyedévenkénti, a börtönorvos és a várnagy kíséretében szervezett börtönlátogatásban. A tiszti ügyészek figyelme leginkább a vizsgálati rabok elhelyezésére irányult, feladatuk a börtönkezelésre már kevésbé vonatkozott. „[A] hatalom általában mindenütt a megyei várnagy tulajdona volt, s ezek voltak határtalan urak a börtönök és rabok fölött.”⁴⁰ Tóth tanúságtétele szerint azonban a kiérdemesült csendbiztosok és alsóbb rangú megyei tisztviselőkől verbuvált várnagyok kvalifikációja kérdéses volt. Általában szakmai tapasztalatuk sem volt, s még kevésbé rendelkeztek elméleti felkészültséggel. Munkájukat a praxis adta feltételek és a jövedelmi viszonyok szabták meg. Az aprómunkát a porkolábok (tömlőctartók) végezték a várnagy utasításainak megfelelően, akik rendelkezhetek a vármegyei hajdúk börtönőrzésre kijelölt köre fölött, akik nem ritkán közvetítést vállaltak a rokonok, a bűntársak és a rabok között, megfelelő díjazás fejében vállalták a tiltott tárgyak, levelek csempészését, sőt sokszor közreműködtek szökések lebonyolításában is. „Ezen állapotokban voltak kevés kivétellel a magyar-országi törvényhatósági börtönök, és ily állapotok állottak fenn, midőn azokat 1872-ik év elején a kir. ügyészek a törvényhatóságoktól általvevék.”⁴¹

Mint ismeretes – mivel országos büntetőintézetek (a Domus Correctoria rövid és kudarcos kísérleteit nem számítva) korábban nem léteztek –, a hadi létesítményekben őrzött elítélteket katonai szabályok szerint őrizték, nem megváltoztatva az erődítmények alapvetően militáris profilját. Ezen nem sok változás esett. A központi fegyintézeti állapotokat kitűnően jellemzi az első kiegyezési kormány igazságügy-miniszterének, Horváth Boldizsárnak tett jelentés, amelyet Csillag László és Tauffer Emil megbízott készített el a börtönügyi reform előkészítése érdekében. A helyzetjelentés szerint a biztonsági helyzet megfelelő volt, „fegyintézeteink épületei mind azon kellékekkel ellátva, mik a szökés megakadályozására szükségesek”,⁴² s a mindezidáig gyakorlott megoldás, ti. a külső őrszolgálatra kirendelt sorkatonák „biztonság tekintetében teljes megnyugvást nyújtanak”.⁴³ (Mellesleg azt is megjegyezzük,

³⁹ BOZÓKY 1867: 161.

⁴⁰ TÓTH 1874: 14.

⁴¹ TÓTH 1874: 16.

⁴² CSILLAGH–TAUFFER 1868: 133.

⁴³ CSILLAGH–TAUFFER 1868: 133.

hogy a külső őrséggazdálkodási szempontból is ajánlható, mert költségkímélő, hiszen a finanszírozása kedvezőbb, jó esetben a hadügyi büdzséhez csatolható.)

Az osztrák modellben a Central Strafanstaltokat (központi fegyintézet/fegyház) tekintve elvált egymástól a fegyőri és a biztonsági őrizetet adó személyzet útja. A munkácsi intézetben például az ún. őrségi személyzetet az őrparancsnok, hat főfegyőr és 60 fegyőr képezte, míg a biztonsági őrség katonai szolgálatként teljesítette feladatát: egy káplár, egy szakaszvezető, két kürtös és 40 közlegény. Ők felügyelték és őrizték az 550–580 között mozgó fegyenclétszámot.⁴⁴ A külső biztonsági őrszemélyzet általánosan alkalmazott volt 1866-ig, amikor is a Helytartótanács a császári-királyi Hadügyminisztérium értesítése alapján arról tájékoztatta a fegyházigazgatókat, hogy a „fennálló háborús viszonyok miatt, a birodalom minden részeiben a katonai őrségek, a legszorosabb szükségletre fogván leszoríttatni”, ezért számítsanak arra, hogy a „sorkatonaságból kirendelt külső, mint belső őrizet is vissza fog vonatni”; mindazonáltal felhívja a fegyházigazgatókat az ún. fegyházi polgári őrség megerősítésére, amely át tudja majd venni a biztonsági őrzés feladatait a hadseregtől.⁴⁵ A kiegyezéses tárgyalások eredményeképpen kialakított közös ügyek keretében működő hadsereg értelemszerűen új tárgyalások elé állította az igazságügyminisztert.

A Helytartótanács intenciója szerint a polgári őrséget főleg kiszolgált katonák vagy más alkalmas egyének ideiglenes felvételével kellett biztosítani.⁴⁶ Ez a rendelkezés jelzi a büntetés-végrehajtási őrszemélyzet utánpótlásának legfontosabb forrását: a leszerelt, „kiszolgált” katonák csoportját. Ez az irány kettős jelentőséggel bírt. Egyfelől folytatta azt a történelmi tradíciót, hogy az őrzésre és a közbiztonság biztosítására általában a hadsereget vették igénybe, a büntetés végrehajtását számos alkalommal katonai erősségben eszközölték, miként az új büntetőintézetek jelentős része is funkciót váltó várakba, kastélyokba került. Másfelől utal a korszak büntetés-végrehajtásának erősen militáris jellegére, az egyenruhás-fegyveres szolgálatként értelmezett őrzésre. Ez összefüggésben állt a főntebb már említett, rabokról alkotott korábbi általános véleménnyel is, amely a törvényszegésért elítéltet jogtalan cselekedete okán kegyelmet nem érdemlő, szenvedésre ítélt lénynek definiálta. A fogházjavító mozgalommal, az 1843. évi büntető törvénytervezetekkel, az osztrák Strafgesetzcel és a kiegyezéses igazságüggyel vette csak kezdetét Magyarországon a fogvatartottak emberies megközelítésének gyakorlata, a társadalomba történő visszavezetés gondolatának terjedése. Ennek tanútétele Sztankovics Károly helytartótanácsos és királyi biztos 1863. március 3-án kelt, a lipótvári fegyházi igazgató részére kiadott utasítása, amelyben a fennhatóság világosan meghatározza, hogy a fegyházigazgató a „fegyelmi hatalmat csak

⁴⁴ MEGYERI 1905: 35–36.

⁴⁵ MEGYERI 1905: 82.

⁴⁶ MEGYERI 1905: 82.

azon mérvben gyakorolhatja, a mennyiben azt a netalán előforduló kihágások fékezése, a házi rend fenntartása és a bűnösök javítása szükségessé teszi”, hiszen a számára kitűzött cél a megesett emberek javítása és jó útra vezetése.⁴⁷

A biztonsággal kapcsolatos elégedettségükhöz képest ugyanakkor a belső renddel fölöttébb elégedetlenek voltak a biztosok.

„Az alig korlátolt szabad érintkezése a bennlevőknek egymás közt, nem lehet előnyére a házi rend és szabályok megtartásának; a szabad érintkezésből szövetkezések támadnak; a szövetkezések bűnösök közt tilos cselekvények forrásai, s e forrásokból az intézeten belül a kihágások, kívül a bűnök fertelmei erednek.”⁴⁸

S szerintük ez nagyban a belső őrsemélyzet alkalmatlanságán múlt, minthogy tőlük függött a szabályok betartatása, a belső fegyelem stabilizálása. A becsületes, kemény őrök helyett a „fegyőrök nagy része nem csak kötelmei betöltésében hanyag, de történik, hogy ők szolgáltatják az alkalmat és módot a kihágások elkövetésére”.⁴⁹ Csillag és Tauffer biztos az őrsemélyzettel kapcsolatos legnagyobb problémaként jelezte, hogy a fegyőrök kiválasztására meglehetősen kevés figyelmet fordítanak a büntetés-végrehajtási hatóságok. Ráadásul a rendkívül terhes őri szolgálathoz fel-tűnően csekély fizetés társult.⁵⁰ A börtönőri státusz nem örvendett különösebben nagy népszerűségnek, az azt kísérő veszélyek, a feszes szolgálati beosztás, a szokásosan alacsony bérezés alacsonyra tette a minőségi mércét is. Börtönőrnek többnyire a leg-alacsonyabb társadalmi rétegekből szegődtek el, minek következtében a javításhoz szükséges kompetenciák vizsgálata is általában elesett. Miközben a fogvatartott-őr arány sem mutatott túl jól. Szamosújvárott például, ahol az intézet befogadóképességét 1000 főre szabták, a polgári őrség létszáma a kiegyezés évében 64 főből állott.⁵¹

A börtönökben szolgálatot teljesítő őrök (börtönőri személyzet) kötelezettsége a Helytartótanács által kiadott rendelet szerint a szolgálat pontos teljesítése, a hűség, a józanság és a komoly magaviselet volt. A szabályzat az őröktől komoly magaviseletet, de nem túlzott szigort várt el, szükségesnek tartva kihangsúlyozni, hogy a foglyokkal szemben tartózkodniuk kell a szemrehányásoktól és a szidalmazásoktól. Csak abban az esetben járult hozzá a jogalkotó súlyosabb fenyítő eszközök

⁴⁷ Fegyházi tiszti utasítások a m. kir. helytartótanács 8270-ik sz. alatt, 1863. február 16-án kelt rendeletéhez. In MEGYERI 1905: 74.

⁴⁸ CSILLAGH-TAUFFER 1868: 134–135.

⁴⁹ CSILLAGH-TAUFFER 1868: 134–135.

⁵⁰ CSILLAGH-TAUFFER 1868: 134–135.

⁵¹ CSILLAGH-TAUFFER 1868: 86.

igénybevételéhez, ha a rab megtámadná az őrt, vagy annak szolgálattételét akadályozná, ilyenkor „szabadságában állandó a rakoncátlankodó fegyencet rögtön és tetteleg megfenyíteni”.⁵² Még a testi fenyegetés sem kizárt, amennyiben a felügyelő személyzet „durva megbántására” vagy tetteleges ellenszegülésre kerül sor, és más célravezető büntetési eszköz nem található.⁵³ Az a rendelkezés, amely eltiltotta a felügyelő személyzet üzletelését a foglyokkal, valamint akár tőlük, akár idegenektől ajándékok elfogadását, nyilván a praxist tükrözte, és hihetően védelmezni látta szükségesnek az őrszemélyzet tisztességét, akadályozni az összejárás veszélyét.⁵⁴

Aligha állíthatjuk tehát, hogy a 19. század 50-60-as éveiben nyugvópontra jutott volna a büntetés-végrehajtási igazgatás és a személyzet ügye. Az osztrák börtönügyi kormányzat erőfeszítései némiképpen normalizálták, de semmiképpen sem modernizálták a magyar büntetés-végrehajtás rendszerét. A megyei tömlöcrendszer visszaállítása visszafordította a folyamatokat, a bécsi igazságügy állította országos intézetek pedig kényszerpályára küldték a fegyházügyet. Mindez visszatükröződött az őrszemélyzet általános megítélésében és ennek következtében minőségében is. A megoldás váratott magára, a valódi reformok kezdetét a kiegyenlítés igazságügyére Horváth Boldizsár programja jelentette.

Felhasznált irodalom

- BERZEVICZY Albert (1922): *Az absolutismus kora Magyarországon (1849–1865)*. Budapest: Franklin Társulat.
- BOZÓKY Alajos (1867): *A börtönügy legújabb haladásai mind a különböző rendszerek elméletére, mind azoknak gyakorlati alkalmazására nézve, különös tekintettel Magyarországra*. Pest: Stolp Károly.
- CSILLAGH László – TAUFFER Emil (1868): *Hivatalos jelentés az országos fegyintézetekről az 1867-ik évben*. Buda: Igazságügyi Minisztérium.
- MEGYERI István (1905): *A magyar börtönügy és az országos letartóztatási intézetek*. Budapest: Magyar Kir. Igazságügyminisztérium.
- MEZEY Barna (2014): Tömlöcök őrzése. (Adalékok a börtönszemélyzet reformkori történetéhez.) In BORBÍRÓ Andrea – INZELT Éva – KEREZSI Klára – LÉVAY Miklós – PODOLETZ Léta szerk.: *A büntető hatalom korlátjainak megtartása: a büntetés, mint végső eszköz. Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös.
- SASHEGYI Oszkár (1965): *Az abszolútizmus kori levéltár*. Budapest: Akadémiai.
- SZÖLLÖSY Oszkár (1935): *Magyar börtönügy: a büntetések és biztonsági intézkedések végrehajtása*. Budapest: Révai Testvérek.
- TÓTH Mór (1874): *Tanulmányok a börtönügy terén*. Eger: Érseki Lyceum Nyomdája.

⁵² A Helytartótanács 20.172. sz. a. 1863 július 10. r. 14–16. ih.

⁵³ A Helytartótanács 20.172. sz. a. 1863 július 10. r. 14–16. ih.

⁵⁴ A Helytartótanács 20.172. sz. a. 1863 július 10. r. 17. ih.